

Oldenhuis, F. & Kocku von Stuckrad, (2012/2013), *Eschatologische bewegingen in Nederland: Religiewetenschappelijke en juridische bevindingen*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, pp. 108, ISBN 9789054142065.

Wijk, Anton van et. al (2013), *Het warme bad en de koude douche. Een onderzoek naar misstanden in nieuwe religieuze bewegingen en de toereikendheid van het instrumentarium voor recht en zorg*, 's-Gravenhage: WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie, pp. 198, ISBN/EAN 9789075116878, (PDF-document, download Ministerie VJ).

Sinds enige tijd staat het onderwerp sekten weer op de agenda van politici. Niet dat ze zelf het fenomeen ontdekten, de interesse werd gewekt door een sensationele rapportage op de tv over *The Miracle Of Love*, een groepering die gelooft dat je door bepaalde therapieën uit de cyclus van steeds weer herboren worden kunt breken en dan met de godheid verenigd kunt worden. In de (undercover) rapportage (uitgezonden op 27 februari 2011, door SBS6) werden therapie sessies van deze groep getoond, waarin veel werd geschreeuwd, onduidelijke beelden van rondrennende personen werden getoond en dreigende muziek te horen was. De boodschap van de beelden en het begeleidend commentaar waren niet mis te verstaan: je moest als kijker beseffen dat het hier ging om gehersenspoelde mensen in de greep van een op geld en macht beluste groepering. Of deze conclusie gerechtvaardigd is, laat ik even buiten beschouwing. Ik merk alleen op dat de hersenspoeltheorie nauwelijks steun vindt in het wetenschappelijk onderzoek. De tv-uitzending had onder meer tot gevolg dat enige Tweede Kamerleden vragen aan de Minister voor Veiligheid en Justitie stelden en dat had weer ten gevolge dat door deze bewindsman een meldpunt misstanden sekten werd ingesteld. Het heeft de naam *Sektesignaal* gekregen en is ondergebracht bij de Stichting M, die ook de tiplijn *Meld Misdaad Anoniem* beheert. Verder kondigde hij een onderzoek aan om deze misstanden in beeld te krijgen en na te gaan of het juridische instrumentarium voldoende is om uitwassen aan te pakken. De opdracht werd verleend aan Bureau Beke, een bureau dat onderzoek doet op het terrein van criminaliteit en veiligheidsvraagstukken. Het verslag is inmiddels verschenen en heeft de titel *Het warme bad en de koude douche* gekregen. Hijme Stoffels, hoogleraar godsdienstsociologie aan de VU, heeft de onderzoekers geadviseerd.

Al eerder dit jaar¹ verscheen een rapport met als titel *Eschatologische Bewegingen in Nederland: Religiewetenschappelijke en juridische bevindingen*, resultaat van een onderzoek dat in opdracht van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is uitgevoerd met, verbazingwekkend genoeg, een soortgelijke vraag- en doelstelling. Kennelijk weet de ene minister niet altijd wat de andere minister onder handen heeft.

De twee auteurs van het rapport *Eschatologische Bewegingen in Nederland* hebben niet zelf onderzoek gedaan; zij baseren zich op masterscripties van een drietal studenten, door hen begeleid. Hoe dat onderzoek is uitgevoerd, wordt niet verantwoord. Mij bekruipt dan altijd enige twijfel en ik vraag mij af: heeft het stilzwijgend voorbijgaan aan bronnen- en methodeverantwoording een reden?

De studenten hebben zich gericht op religieuze bewegingen die het einde der tijden binnenkort verwachten en die zich via de sociale media en het internet organiseren, dus bewegingen met een lage organisatiegraad. De vraag die daarbij wordt gesteld, is of dergelijke bewegingen een bedreiging vormen voor de samenleving of schadelijk zijn voor degenen die zich erbij aansluiten. In verband daarmee wordt ook nog de vraag gesteld of de overheid voldoende in staat is om juridisch in te grijpen.

Het rapport valt globaal uiteen in twee delen. Eerst worden de onderzochte bewegingen beschreven. Besproken wordt de eindtijdvoorspelling op basis van de Mayakalender, die ophoudt op 21 december 2012. Daarna komt het eindtijddenken in UFO-bewegingen aan bod en vervolgens wordt een aantal complottheorieën beschreven waarin eindtijdverwachtingen zijn aan te treffen. Ook Nederlandse websites en personen die op deze terreinen actief zijn, komen aan de orde. De conclusie van de auteurs is dat de Maya-eindtijdvoorspellingen, noch de UFO-bewegingen of complottheorieën gevaar hebben opgeleverd voor de samenleving of voor de aanhangers ervan.

Daarna wordt in het tweede deel vrij uitvoerig ingegaan op de juridische implicaties. Er wordt een poging gedaan om schadelijke bewegingen aan te duiden, waarbij gewezen wordt op kenmerken als het hebben van een hiërarchische structuur en van een onbetwiste leider die de waarheid in pacht heeft, zich beroepend op een goddelijke entiteit. Verder worden genoemd: listige rekruteringsmethoden, strikte gehoorzaamheid, sterk groepsgevoel, afsluiting van de buitenwereld, financiële en seksuele uitbuiting. In hoeverre de bewegingen die in het eerste deel zijn besproken ook deze kenmerken dragen, wordt niet aangegeven. Waarschijnlijk zal dat maar in zeer geringe mate het geval zijn gezien de lage organisatiegraad en de internetomgeving waarin deze organisaties opereren.

De auteurs geven aan dat er begin jaren 1980 al onderzoek naar nieuwe religieuze bewegingen is gedaan en dat de conclusie toen was dat zij geen gevaar vormden voor de volksgezondheid. Maar, zeggen de auteurs – hoewel hun bevindingen in het eerste deel die bewering niet ondersteunen –, dat was toen en er is sindsdien het nodige veranderd. Een verkenning van de landen om ons heen laat zien dat er bij de overheden daar meer aandacht voor de sekteproblematiek is dan bij ons. Is het juridisch instrumentarium van de Nederlandse overheid voldoende adequaat om de mentaal zwakkeren op wie dergelijke bewegingen het gemunt hebben te beschermen, zo vragen de auteurs zich af. Zij menen dat de problematiek complex is en geven aan dat het moeilijk is ‘schadelijke uitwassen’ te bestrijden. Maar, zo zeggen ze, er zou in ieder geval betere informatie over nieuwe religieuze bewegingen moeten worden gegeven en zij wijzen op het Belgische voorbeeld van informatievoorziening; daar is van overheidswege een onafhankelijk informatiecentrum opgericht dat op neutrale en objectieve wijze voorlichting wil geven over de gevaren van sekten. Wat de auteurs niet melden is dat er ook twijfel is geuit over de onafhankelijkheid van bij dat centrum betrokken deskundigen (Singelenberg 1997).

De auteurs gaan uit van listige vormen van rekrutering en menen dat die vooral gericht zouden zijn op mentaal zwakke personen. Wetenschappelijk onderzoek ondersteunt die

uitspraak niet en uit hun eigen materiaal, hoe weinig diepgravend ook, blijkt dat ook niet. Zoals hierboven al werd aangegeven, is voor de theorie van hersenspoelen bij religieuze bewegingen weinig evidentie gevonden: rekrutering gaat vooral via persoonlijke netwerken van familie, vrienden en bekenden. Bekeerlingen zijn ook geen blijvertjes. Een groot deel neemt na enige tijd weer afscheid. De uitspraak (zie p. 107) dat mensen gevaar lopen tegen hun zin meegesleept te worden in de draaikolk van religieus geweld verdient dan ook op zijn minst nuance.

De onderzoekers pleiten voor meer onderzoek naar religieuze bewegingen. Daar kan ik het van harte mee eens zijn. Ze zouden moeten beseffen dat enkele met wat literatuur opgeleukte masterscripties onvoldoende basis zijn voor een gedegen onderzoeksverslag. Het zou goed zijn zelf eens langdurig veldonderzoek zouden doen. Ze zouden er veel van kunnen leren. Hun pleidooi voor de oprichting van een onafhankelijk informatieorgaan, ondersteun ik (wel met enige slagen om de arm, zie hieronder), maar dat zou ik zonder dit rapport ook hebben gedaan.

De minister heeft afstand genomen van het rapport. Op de webstek van de RUG (Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap) wordt dat vermeld en ook in het rapport (op een plakkerige achterin) wordt aangegeven dat de publicatie niet het standpunt van de opdrachtgever vertegenwoordigt. Heeft de minister – als voormalig wetenschapper – dezelfde vragen gesteld als ik in de vorige alinea of heeft hij nattigheid gevoeld toen hij in de paragraaf over complottheorieën een zin las als ‘..de Elite (is) een lang leven beschonken als onderdeel van de wereldregering.’ (p. 55)? Hier zal beschoren zijn bedoeld, immers een beschonken Elite zal niet veel effectieve macht kunnen uitoefenen.

Het rapport *Het warme bad en de koude douche* heeft een vergelijkbaar doel: het wil nagaan ‘in hoeverre het Nederlandse instrumentarium voor de aanpak van misstanden binnen nieuwe religieuze bewegingen volstaat of leemtes omvat’. Daartoe wordt een algemene literatuurstudie gedaan naar religieuze bewegingen, wordt nagaan welke misstanden zich hebben voor gedaan bij nieuwe religieuze bewegingen in andere Europese landen (Duitsland, België, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk) en welk instrumentarium voor recht en zorg in die landen wordt gehanteerd. Daarna volgt een bespreking van kenmerken en achtergronden van sekten in Nederland vanaf WO II, worden de onderzoeksresultaten gepresenteerd en die worden vervolgens vergeleken met de landen om ons heen om ten slotte de adequaatheid van het instrumentarium te bespreken. Eerst worden echter de onderzoeksmethoden weergegeven: literatuurverkenning, online vragenlijst (reacties van ex-leden en familieleden van sekteleiden), interviews met ex-leden, familieleden van sekteleiden, deskundigen; verschillende datasystemen zijn nagezocht: van de politie, LexisNexis, internetfora, rechtspraak.nl, misdaad Anoniem.

In de globale literatuurverkenning komt aan de orde wat in diverse publicaties onder de term sekte wordt verstaan, welke kenmerken daarin van leiding en leden en van in- en uittreding zijn aan te treffen. Verder wordt aandacht geschonken aan misstanden

en wetgeving. Uit praktische overwegingen wordt een werkdefinitie gehanteerd: het gaat om een groep mensen die een leider is gevolgd/volgt, een eigen, herkenbare religieuze/spirituele ideologie heeft en sinds WO II in Nederland is gevestigd. De term sekte en religieuze beweging worden dan ook niet nader onderscheiden.

Vervolgens wordt het empirische onderzoek besproken. Er zijn 84 sekten uit het materiaal naar voren gekomen. De helft heeft een christelijke grondslag, iets minder dan tien procent voelt zich geïnspireerd door oosterse levensovertuigingen en iets meer dan een derde van de sekten heeft een spirituele grondslag (therapeutische en educatieve groepen). De overigen vormen een restcategorie. De meeste zijn niet groter dan 100 leden. Volgelingen komen in contact met de beweging via familie en vrienden, collega's, na het 'warme' eerste contact wordt het verblijf verlengd door groepsdynamische processen en interactie tussen leiders (meer mannen dan vrouwen) en volgelingen (net iets meer vrouwen dan mannen). Voornamelijk zijn de leden eerste generatie leden, maar bij sommige (christelijke) sekten is ook een vrij groot aantal leden van de tweede generatie. Er zijn zowel hoger als lager opgeleiden onder de aanhang aan te treffen, in de therapeutische sekten vindt men meer hoogopgeleiden. De tijd die de volgeling doorbrengt in de sekte kan sterk variëren. Zo worden bij de therapeutische en educatieve sekten cursussen of therapieën aangeboden die enige jaren kunnen duren. Verlaten van de sekten gebeurt door uittreding (vrije keuze) en uitstoting en beide processen kunnen kort of langer duren.

De misstanden komen in een apart hoofdstuk aan de orde. Criminele misstanden zijn door respondenten (ex-leden en familieleden van sekteleiden) gemeld (vooral seksueel misbruik). Verder worden door hen psychologische misstanden gerapporteerd. Dan wordt door de respondenten veelvuldig de term hersenspoelen gebruikt. Zo maken zij duidelijk dat ex-leden en leden tot daden zijn gekomen die ze onder normale omstandigheden niet zouden doen (bijv. afstaan van geld en goederen). Verder noemen zij: isolatie van familie en vrienden, overmatige controle, te veel vrijwilligersarbeid, geen kritiek mogen uiten, aanzetten tot echtscheiding, verlies van identiteit, onthouding van medische zorg en van scholing. Ook wordt het wij-zij denken in sekten als misstand aangemerkt. Veel voetbalfans zullen daar van opkijken.

Het gaat steeds om gerapporteerde misstanden en daarom is aan de deskundigen gevraagd om hun licht erover te laten schijnen. Sommige deskundigen zien (afgezien van criminele daden) geen misstanden en wijzen op het subjectieve element in de rapportage van de respondenten, praktijkmensen die met ex-leden in hun werk te maken hebben zien wel echte misstanden, anderen geven aan dat op grond van godsdienstvrijheid er geen reden is voor de overheid om in te grijpen.

Voor het antwoord op de vraag naar de toereikendheid van het instrumentarium voor recht en zorg wordt nagegaan wat de respondenten daarvan vinden en wat de deskundigen (juristen) van mening zijn. De respondenten zien een taak weggelegd voor de belastingdienst om het misbruik van de ANBI-status van sommige sekten aan te pakken. Zij vinden bovendien dat de kennis van de medewerkers van bijvoorbeeld sommige instellingen

(kinderbescherming, jeugdzorg) tekortschiet als het gaat om wat er in sekten kan spelen. De deskundigen (en dat is ook de eindconclusie van het rapport) zijn van mening dat de geconstateerde problematiek geen gevaar voor de rechtsorde of volksgezondheid vormt en dat het instrumentarium voor recht en zorg toereikend is. Wel, zo menen ook zij, zou vanuit de overheid een goede neutrale informatievoorziening over sekten van belang zijn. De vraag of in een veld met zoveel tegengestelde meningen en belangen een neutrale positie wel mogelijk is, wordt niet gesteld (zie Jansma, Hak & De Koning 2012).

Methodologisch is er op dit rapport wel het een en ander aan te merken, maar het voornaamste kritiekpunt wordt door de auteurs zelf meer dan één keer naar voren gebracht: deze inventarisatie van misstanden is voornamelijk gebaseerd op klachten gerapporteerd door ex-leden en verwanten van sekteleiden. Omdat niet aan waarheidsvinding is gedaan, blijft een oordeel over aanwezigheid van misstanden en over hun ernst en omvang onzeker.

Achter in het rapport vinden we een lijst met (32) deskundigen die door de auteurs geraadpleegd zijn. Het gaat dan om 'wetenschappers die voornamelijk beschouwelijke informatie hebben verstrekt, (...) ervaringsdeskundigen en onderzoekers die (wetenschappelijk) onderzoek hebben gedaan naar sekten' (p. 21). In een bijlage worden de namen van de deskundigen genoemd met daarbij een aanduiding van hun beroep of affiliatie. Jammer genoeg wordt niet aangegeven in welke zin zij deskundig zijn op het terrein van religieuze bewegingen. Het aantal gevers van 'beschouwelijke informatie' (wat dat dan ook mag zijn) lijkt dat van de onderzoekers ver te overtreffen. In de tekst van het rapport wordt die deskundigheid ook niet nader aangegeven. Voortdurend zijn er passages aan te treffen als: 'sommige deskundigen zeggen' of 'een deskundige is van mening' maar de aard van de deskundigheid wordt daar niet bij vermeld. En dat is een ernstige omissie. Het is immers niet zonder belang te weten of bijvoorbeeld een uitspraak over rekrutering wordt gedaan door een wetenschappelijk onderzoeker of door een exit-counselor die in de hersenspoeltheorie gelooft. Door de expertise van deze kenners niet te vermelden, is beoordeling van het gewicht van hun uitspraken niet goed mogelijk.

De opdrachtgever zal, denk ik zo, wel met het rapport tevreden zijn: er is nu onderzoek gedaan dat concludeert dat het beleidsinstrumentarium toereikend is en met het instellen van Meldpunt Sektesignaal waar mensen met hun vragen en klachten naar toe kunnen, is ook aan het beleidsadvies aangaande 'neutrale' informatievoorziening voldaan. De minister is klaar, de rapporteurs zijn klaar, het thema sekten kan van de agenda van politici worden afgevoerd. Maar ik als wetenschapper blijf zitten met de vraag wat dit rapport nu werkelijk heeft bijgedragen aan de kennis over misstanden bij religieuze bewegingen.

Na lezing van beide rapporten is een pleidooi – zoals bij het eerste rapport aangegeven – voor meer wetenschappelijk onderzoek nog meer op zijn plaats. Voor wie inzicht wil verwerven in religieuze bewegingen (ook als het gaat om misstanden) ligt naar mijn mening maar een weg open: het kwalitatieve onderzoek. Via langdurige participerende observatie, via gesprekken met de leiding, de leden, ex-leden en andere betrokkenen, waar

mogelijk aangevuld met data uit andere bronnen, is een beeld te schetsen van leer en leven van dergelijke groeperingen (zie Jansma, Hak & De Koning 2012).

Lammert Gosse Jansma
(Veenwouden)

Noot

1. Het rapport werd volgens het voorwoord in 2012 aan minister ter hand gesteld, maar eveneens volgens het voorwoord bij de boekuitgave, zie ook de webstek van de RUG, werd het eerst in mei 2013 voor ruimer publiek toegankelijk.

Literatuur

Jansma, Lammert Gosse, Durk Hak & Martijn de Koning (2012),

Ervaren en ervaren worden. Opstellen over langdurig sociaalwetenschappelijk veldonderzoek, Delft: Eburon.

Singelenberg, R. (1997),

Meneer pastoor moet uitkijken, in: *Trouw* 7 mei 1997.

Kalberg, Stephen (2012), *Max Weber's Comparative-Historical Sociology Today: Major Themes, Mode of Causal Analysis, and Applications*, Ashgate: Farnham UK, pp. 350, ISBN 9781409432234, £20.00.

Stephen Kalberg, associate professor aan Boston University, geboortjaar onbekend zoals tegenwoordig gebruikelijk in de USA, gepromoveerd in 1978, heeft zijn werkend leven gewijd aan de intellectuele erfenis van Max Weber. Vanaf zijn promotie heeft hij onvermoeibaar over Weber gepubliceerd en daarnaast de 'Protestantische Ethiek' in 2002 van een nieuwe Engelse vertaling voorzien; de eerste (van Talcott Parsons) stamde uit 1930. Al met al een volbloed Weberiaan die alles doet om de werken van de grote meester onder de aandacht te brengen en die iedereen die verkeerd omgaat met zijn erfgoed daarop zal wijzen.

De grenzeloze bewondering voor het intellectuele meesterschap van de Heidelbergse geleerde kan ik mij zeer wel voorstellen, die heb ik zelf ook. Niemand anders dan Weber kon zo goed vanuit een onvoorstelbare encyclopedische kennis indringende maatschappelijke vragen stellen en dan ook nog geloofwaardige antwoorden formuleren. Kortom, er zijn slechtere meesters denkbaar om je leven aan te wijden.

Dit boek is een verzameling van eerder gepubliceerde artikelen over de vergelijkend historisch-sociologische methode van Max Weber en de toepassing daarvan op enkele onderwerpen. De eerste helft van het boek is een poging tot formulering van een soort theorie/methodologie gebaseerd op het volledige oeuvre van Weber. Daarbij spelen 'ratio-